

Recepcija književnog djela u ovisnosti od zanimanja i kulturne razine čitaoca (kroz djelo Hasana Zijaije Mostarca)

Müberra Gürgendereli

Trakiya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edirne (Republika Turska) i
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

Sažetak

Hasan Zijaija Mostarac (umro 1584), prvi Bošnjak koji se pojavljuje kao autor cjelovitog Divana, jedan je od najbitnijih klasičnih pjesnika Bosne, osmanskog predvorja Evrope. Zijaija, poput svih drugih rumelijskih pjesnika, svoju poeziju piše jednostavnim, iskrenim i razumljivim jezikom, i u svojim djelima daje prostora novim izrazima i originalnom iskazu. U svom obimnom sredenom divanu i mesneviji *Kissa-i Şeyh Abdürrezzâk* u kojoj priča poznatu priču o Šejhu San'anu, Zijaija ističe da su njegova djela vrijedna, da se obraća ljudima profiliranog ukusa i da njegova djela ne može svako razumjeti, te kroz svoju poeziju izražava vlastito poimanje umjetnosti i estetike.

Po Zijaiji, književno djelo valja valorizirati spram kulturne razine na kojoj se čitalac nalazi, njegova pogleda na umjetnost i njegova zanimanja. Obrazovana osoba, osoba koja je postigla znanje i ostvarila spoznaje Zijaijinu poeziju razumjet će i tumačiti drugačije od neobrazovane, intelektualno neizgrađene osobe. Književno djelo koje će ljudi koji su postigli intelek-

tualnu i duhovnu puninu opisati ružičnjakom, neuki može doživjeti kao Nemrudovu vatru. Poeziju koju *arifi* (spoznavatelji Istine) doživljavaju okeanom sasvim drugačije mogu tumačiti kovač, pastir ili zemljoradnik. Ova ideja koju kroz mnogo primjera varira Zijaija stvara sliku o općem estetskom poimanju divanske poezije i o načinu na koji čitalac procjenjuje djelo. U ovom radu kroz fenomen estetske recepcije prikućit ćemo se valorizaciji književnog djela, te uvidom u pjesme rumelijskog pjesnika Zijaije Mostarca, tumačiti različita poimanja književnog djela kod kvalitetnog, kulturno izgrađenog čitaoca i čitaoca na niskom stepenu kulture.

Ključne riječi: Zijaija, Mostarac, Bošnjak, Šejh San'an, recepcija književnog djela, estetika.

Uvod

Pitanje da li je divanska književnost književnost visokih društvenih slojeva i da li je upućena širokim narodnim masama jeste predmet dugogodišnjih nedovršenih rasprava. Jedna od temeljnih kritika upućenih na račun klasične književnosti može se sažeti kroz stav da je ona usmjerena samo estetskim očekivanjima male prosvijećene skupine a ne osjećaju i ukusu cijelog naroda. Cihan Okuyucu, ističe da u svakom modernom društvu postoji više društvenih klasa, iznosi stav Fuata Köprülüa, koji veli: "Prirodno je da je društvo u jednom odsječku vremena podijeljeno na više klasa i da svaka klasa svoje potrebe za lijepim zadovoljava na svoj način. Baš kao što je u ljudskim zajednicama podjela posla produkt društvenoga razvoja, tako društveni razvoj dovodi do promjena i profiliranja književog ukusa." Potom, polazeći od stava A. Nihata Tarlana da je "ova književnost najviše upućena urbanim slojevima, prvenstveno obrazovanima (ulemi), a potom, srednje prosvijetljenom sloju, državnim službenicima i okupljenima oko Enderuna"¹, brani uvjerenje da je svaka kultura u određenoj mjeri produkt vlastite prosvijetljene zajednice. Pored toga, divanska poezija ne predstavlja poetsku

¹ Napomena prevodioca. Škole pri osmanskom dvoru bila su mjesta gdje su se mladi ljudi obučavali za službu u državnoj birokraciji, u kojima su se izučavale prirodne, islamske, političke znanosti, jezici, ali i sportske i borilačke vještine kao i umjetnosti. Ova vrsta visoke škole obučavala je mladiće dovedene devširmom, kao i osobito sposobne i inteligentne mladiće iz Anadolije, a težište u obrazovanju bilo je na političkim znanostima, vojnim vještinama i tehničkom usavršavanju.

tradiciju stiješnjenu isključivo u metropole. Prema rezultatima analize Mustafe Isena, izvedenih detaljnim pregledom 27 pjesničkih spomenica (tezkira), raspored pjesnika u gradovima poprilično je ravnomjeran. Mnoga naselja koja se danas smatraju provincijama predstavljaju zavidan broj pjesnika (Okuyucu, 2010: 235, 237).

Poezija je u određenim uvjetima izraz probranog ukusa. Pored toga, poezija koju su na samom početku iznjedrili obrazovani pjesnici vremenom se širila u narodu. Neka djela poput *Mevluda* i *Muhammediyye* dospjela su čak i do seoskih kućica, bivala čitana na skupovima i tako podizala razinu obrazovanja i kulture kod stanovništva. Čini se da gotovo nije bilo muslimanske osmanske kuće u koju ove knjige nisu ušle (Kaplan, 2014). Sa 16. st., širenje ove kulture na narodne mase dobrano se ubrzalo, a ukus i nivo opće kulture kod stanovništva znatno su uznapredovali, tako da su kulturni sedimenti stvoreni unutar jednog stoljeća uvukli veliki dio stanovništva u svijet kulture i umjetnosti (Kurnaz, Tatçı, 2001).

Klasični pjesnici ponekad u pjesmama, u svojim djelima, ili prolozima divana koje bismo mogli okarakterizirati kao predgovore, iznose vlastite stavove o poeziji ili djelu, te daju informacije o svojoj poetici. Gdjekada su ovaj zadatak obavljali autori pjesničkih spomenica (tezkira) koje možemo smatrati književnim kritičarima njihovog vremena. Postoji nekoliko vrijednih studija na temu utvrđivanja poetike divanskih pjesnika.² U ovim studijama na osnovu prologa, divana, mesneviya i pjesničkih spomenica navedene su odlike koje treba ili ne treba posjedovati kvalitetno djelo i dobar čitalac.

Fuzûlî smatra da je “poezija bez znanja poput zida bez temelja” te ističe da je znanje glavni princip na kojem se poezija temelji, te da se prije nego što je počeo pisati poeziju bavio logičkim³ i interpretativnim

² Spomenut ćemo samo neke od ovih studija: AKÜN, Ö. Faruk (1994): “Divan Edebiyatı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 389–427; OKUYUCU, Cihan (2004): *Divan Edebiyatı Estetiği*, LM Yayınları, İstanbul; ÜZGÖR, Tahir (1990): *Türkçe Divan Dübaceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara; TOLASA, Harun (1979): “Klasik Edebiyatımızda Divan Dübaceleri”, *Journal Of Turkish Studies*, Harvard Ü, S. 3, s. 1–10; TOLASA, Harun (1982): “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Ü. Yay, İzmir; DOĞAN, M. Nur (1996): “Fuzûlî'nin Poetikası” *İlmi Araştırmalar*, s. 2, İstanbul; KILIÇ, Filiz (1998): *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ, Ankara; BAYRAM, Yavuz (2005): “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiire ve Okura Dair Görüşleri” *Milli Eğitim*, s. 168, s. 79–106; COŞKUN, Menderes (2011): “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine” *Bilig*, S.56.

³ Napomena prevodioca. Autor upotrebljava termin „akli ilimler“ – u koje u ranoj

znanostima.⁴ Na osnovu rečenog, nije moguće tvrditi da je Fuzûlî pisao poeziju s didaktičkim ciljem, međutim, može se kazati da je za razumijevanje i tumačenje njegove poezije nužno posjedovati dobre temelje u obrazovanju, koje podrazumijevaju znanja iz arapskog i perzijskog jezika, prirodnih znanosti, astronomije, astrologije, medicine i drugih znanstvenih oblasti.

Fuzûlî za poeziju upotrebljava sintagme *fenn-i şî'r* (nauka o poeziji), *ilm-i şî'r* (poetologija), *san'at-ı şî'r* (umjetnost poezije) i poeziju smatra zasebnom znanosti. Poezija je rezultat zrelosti i znanstvene punine čovjeka. Oni koji to ne mogu postići jesu ljudi koji ne znaju šta je užitek, ljudi sa zastojem u emocionalnom razvoju. On traži utočište kod Allaha, moleći da njegov divan koji poredi s ljepotanom što obilazi svijet i lijepom ljubom, zaštiti od štete i zla koji dolaze iz triju skupina: općega – smutljivaca, osobnoga – nedarovitog pisara i zavidnika. (Doğan, 1996: 52, 60)

Prema istraživanjima provedenim o nekim divanskim pjesnicima 16. st., biti dobar čitalac i dobar kritičar znači dostići intelektualnu i duhovnu zrelost, biti u skupini *aşika* (u Boga zaljubljenih), postići istinsku spoznaju, voljeti poeziju, biti sposoban raspoznavati dragocjenost, biti sposoban raspoznati kvalitet, biti uman, znati gledati i vidjeti ljepotu kamo god gleda. Osobe koje ne prihvataju Istinu, koje nemaju pojma o tajnama skrivenog značenja, zavidnici, nerazboriti, prkosnici, neznalice i licemjeri loši su čitaoci i loši kritičari. (Bayram, 2005).

Estetska recepcija jednoga djela u čovjeku se javlja kao rezultat estetskog procesa. Čovjekova estetska recepcija subjektivan je fenomen. Naime, stvari i događaji u ljudima stvaraju različite asocijacije. Djelo koje u jednom čovjeku budi pozitivne asocijacije, na drugog čovjeka može djelovati negativno. Dojam koji na nekog može ostaviti kakvo književno, ili uopće umjetničko djelo, može biti različit u ovisnosti od toga kako je čovjek živio, od njegove porodice, obrazovanja, iskustava, interesiranja, poimanja etike, zanimanja i sposobnosti imaginacije.

Književno djelo počiva na dvama temeljima: umjetničkom i estetskom. Umjetnički temelj književnog djela predstavlja tekst koji je sačinio autor, a estetski temelj njegove čitalačke recepcije. Tako je čitalac taj koji u tekstu otkriva značenje (Türkyılmaz, vd. 2010: 157). Tokom estetskoga

islamskoj podjeli znanosti spadaju matematika, logika i književnost.

⁴ Napomena prevodioca. Termin „nakli ilimler“ preveli smo kao interpretativne islamske znanosti, u koje spadaju tefsir (tumačenje Kur'ana), akaid (islamska dogmatika), hadis (Poslanikova tradicija), kelam (islamska apologetika), fikh (islamsko pravo) i sl.

procesa informacije teku od objekta (umjetničkoga djela) prema subjektu (recipijentu), osjetila subjekta stupaju na scenu i ostvaruje se ona razina koju nazivamo estetska recepcija. Dakle, kada subjekt okom, uhom ili čulom dodira percipira umjetničko djelo, tada dobija neke informacije. Najprije te informacije valorizira prema vlastitoj razini kulture i ukusa, a potom donosi zaključak o umjetničkom djelu. Sudovi poput “dobro”, “solidno” ili “veličanstveno” izrečeni o objektu predstavljaju produkt te valorizacije. Estetski proces dobija smisao kada se ostvari stavom koji subjekt zauzme u odnosu na objekt. Osoba koja, došavši u dodir s umjetničkim djelom ne iznese vlastiti sud, ili nije uspjela u potpunosti shvatiti djelo, ili nije na toj razini svijesti na kojoj bi mogla donijeti neki sud (Bingöl, 2014: 149).

Estetska recepcija Zijaije Mostarca

Hasan Zijaija Mostarac (umro 1584) prvi je bošnjački autor cjelovitog divana. Zijaija, baš kao i ostali rumelijski pjesnici, piše jednostavnim, iskrenim i razumljivim jezikom, i u svojim djelima – kroz elemente karakteristične za Rumeliju – daje prostora novim izričajima i originalnom izrazu. U svom obimnom sređenom divanu i u tesavvufskoj mesneviji *Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk* u kojoj pripovijeda o Šejhu San'anu, koji se zaljubljuje u kršćanku, zapada u niz različitih situacija, tako da se najprije odriče vlastite vjere, a potom poništava jastvo i pronalazi Istinsku Ljubav u Bogu, Zijaija ističe da su njegova djela vrijedna, da se obraća ljudima profiliranog ukusa i da njegova djela ne može svako razumjeti. On kroz svoja djela izriče poimanje umjetnosti i estetike. Zijaija u svom *Divanu* ljude koji ne razumiju njegovu poeziju naziva neznačicama, a onima koji kritiziraju njegovo pjesništvo poručuje da je to komplicirana, teško razumljiva knjiga nedostupna neznačicama.

Čuh gdje kažu neznačice: Zijaija pojma nema,
Neukom se ne otvaram, knjiga sam mu zamršena.⁵
(G. 183 / 5)⁶

⁵ Rumelijski pjesnik Taşlıcalı Yahyâ veli da poeziju treba zaštititi od neznačica i grubijana; magarcu će glupom bolje godit ječam, nego pjesma. Neznačice govore loše o poeziji, međutim, na to ne treba obraćati pažnju jer oni imaju predrasude. Slični stavovi prisutni su i kod drugih savremenika Zijaijinih: Bakîja, Usûlîja, Hayretîja, Muhibbîja, Nev'îja i drugih (Bayram, 2005:79–106).

⁶ Müberra Gürgendereli (2002): *Hasan Ziyâî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Uobičajeno je da se autori mesnevija u završnom dijelu svog djela hvale kao pjesnici, a potom utječu Allahu moleći Ga da njihovu poeziju zaštiti od zavidnika, nezalica i nevještih prepisivača. Kroz cijeli Divan, Zijaija govori o superiornosti svojih pjesama i svoga pjesništva, a u mesnevijskoj o Šejhu San'anu, pak, osebujnom poetikom iskazuje stav o poeziji, pjesniku i perspektivi iz koje promatra djelo. U ovim iskazima, valorizirajući djelo i čitaoca, kao primarna mjerila navodi duhovnu i intelektualnu puninu čitaoca, njegovo znanje, nivo njegovih spoznaja, nivo njegove kulture i zanimanje. Prema tome, književno djelo koje Zijaija podastire čitalac će posmatrati iz perspektive vlastitog svjetonazora, razumijevanja umjetnosti, sedimentiranog znanja, sposobnosti imaginacije i ukusa, te će ga i komentirati u tim okvirima. Zijaija čitaoca promatra u četiri osnovne skupine: *arifi* (oni koji su spoznali Apsolutnu Istinu), *ašici* (zaljubljeni u Boga), neuki i nezalice različitih profesija.

1. Arifi. Ljude koji imaju kapacitet shvatiti njegovo djelo Zijaija karakterizira kao skupinu koja je postigla duhovnu i intelektualnu puninu ili *arife* – skupinu koja je spoznala Apsolutnu Istinu. Ovakvi posjeduju određene temelje u kulturi, imaju snažne emocije i razvijena osjetila, posjeduju znanje i spoznaje i tankoćutnog su duha. Za ovakve, koristeći se različitim poređenjima i moći imaginacije, on na dva načina oslikava svoje djelo. Prva slika koju daje jeste more, a druga je ružičnjak. Mesneviju koju piše u Rumeliji pjesnik poredi s nemirnim morem duhovne punine i Mediteranom, a svaki pojedini redak svoga djela zamišlja talasom tog mora. Potom, pojedina slova čiji spoj gradi njegov tekst mesnevijske poredi s različitim pojmovima i predmetima vezanim za more. Slovo nun u njegovu je djelu lađa, mimovi su topovske cijevi, elifi stubovi na lađama, lamovi sidra, listovi knjige jedra, kaf je ronilac što izranja bisere:

U Rumeliji ovo lijepo more, nemirno,
Evo teče sad, ovo more Sredozemno.
Ovaj Okean Punine sada se pomami.
Nanizani reci u njemu kao talasi,
Na lađe morske nalik su nunovi,
A na topovske cijevi svi u njemu mimovi.
Čini se da su stubovi lađe svi ovdje elifi,
Ej, znani, potpuni, sidra su ovdje lamovi.

Sa dvije strane harekete (pokrete) gledaju,
 Svaki listak potpuno nalik jarbolu.
 Kafovi su ronoci naglavačke okrenuti,
 A tačke im, kao da su biseri, dragulji čisti.
 (Şeyh San'ân, 1663–1668)⁷

Druga slika kojom Zijaija Mostarac opjeva svoje djelo jeste opis lijepog ružičnjaka. Sadržaj i smisao knjige ugodni je miris ružičnjaka, linija iscrtana nasred lista rijeka je koja protječe ružičnjakom, dijakritički znaci (hareketi – fetha, kesra, damma, džezm, tešdid) tratina su, a tačke kapljice rose. Lamovi su ljubice u ružičnjaku, elifi čempresi, crvenom tintom ispisani naslovi šećerna trska, a užitak koji pruža svaki odjeljak knjige slast je šećerne trske. Lijepo he i mim ružini su pupoljci, ri su ukrivo iznikle mladice, a dalovi grane na stablima.

Na đul-bašču prelijepu ovo (djelo) naliči.
 Značenje njegovo jesu ugodni mirisi.
 Linija što stoji nasred stranice,
 Kao rijeka je što đulistanom protječe.
 Hareketi su u njemu tratina,
 A tačke sve su kao rose kapljica.
 Lamovi u njem su poput mladih ljubica,
 I svaki elif opet je poput vitoga čempresa.
 Poput šećerne trske crveni naslovi,
 Užitak od priče sok trske jeste slađani.
 Haovi, mimovi su kao ružini pupoljci,
 A ri su poput sadnice, kada ukrivo izviri.
 Grane na stablima u ovom su djelu dalovi,
 Da srce se sa rosnim plodom osvježi.
 (Şeyh San'ân, 1670–1676)

Čitati ovu knjigu slično je putovanju okeanom, korisnom pohodu. Dobitak koji se može steći iz ovog pohoda jeste duh, tajna, bit, dakle dubina poezije. Ova će knjiga usrećiti svog čitaoca, jer čovjek koji

⁷ Müberra Gürgendereli (2007): *Mostarlı Ziyâ'î Şeyh-i San'an Mesnevisi*, Kitabevi, İstanbul.

hoda po ružičnjaku osjeti sreću. A to govori o užitku koji pruža poezija. Kada spojimo obje ove metafore (ocean i ružičnjak), uočavaju se dvije bitne strane poezije. Dok ocean simbolizira smisao i suštinu poezije, ružičnjak predstavlja njenu formalnu, izvanjsku stranu, stranu ljepote i užitka. Kada pjesnik veli da je čitanje njegova djela korisno i da usrećuje čitaoca, tada izražava svoje poimanje poezije, naglašavajući da je svrha književnog djela da bude korisno i da pruža užitak.

Korisno je putovanje po okeanu,
Dobit je od njega u lijepom značenju.
(Şeyh San'ân, 1669)

Što ga čovjek više čita, ono više njega usrećuje,
Ko god baščom s ružama hodi, prizoru se veseli, raduje.
(Şeyh San'ân, 1677)

Kada Zijaija u vezi sa svojim djelom upotrebljava metafore, tada za sugovornika uzima razumne i učene ljude. Pjesnik koji se svom čitaocu obraća sa "ey 'ârîf" (spoznavatelju Istine), izriče stav da će njegove metafore i lirske slike moći pročitati i shvatiti samo osobe koje su spoznale Istinu, a da će se onome ko to shvati njegovo djelo činiti poput hazreti Ibrahimova ružičnjaka:

Ovo je simbol za spoznavatelja Istine koji razumije,
Njemu poput ružičnjaka Ibrahimova čini se.
(Şeyh San'ân, 1678)

Da bi se dosada nabrojane metafore i lirske slike mogle razumjeti, potrebno je posjedovati određene temelje u kulturi divanske poezije i sedimentirano znanje. (Poređenje poezije s morem i ružičnjakom, za razumijevanje metafora grafema, dijakritičkih znakova, pisama, knjige, korica, kaligrafije i rukopisa nužno je poznavanje tesavvufskog značenja slova i tačke i sl.). Čitalac koji poznaje formalne principe unutar kojih nastaje poezija (metar, rima, melodičnost), a potom i značenja i sadržaj pojedinih lirskih slika, metafora i drugih stilskih i semantičkih figura, moći će doprijeti do suštine pjesme i znati uživati u djelu.

2. Ašici (U Boga zaljubljeni). Drugi profil čitaoca koje, pored *arifa* i učenih preferira pjesnik, jesu *ašici*. Oni znaju vrijednost književnoga djela. Zijajia, koji je i sam ašik, zna da će ašici uočiti ostalim čitaocima nerazumljiva dubinska značenja i razumjeti onu tankočutnost i prefinjenost u neprozirnim figurama. Pjesnik veli da će ašik koji uzme njegovu knjigu moći praviti uporedbu s Ljubljenim, i nakon što dopre do skrivenih značenja djela, spokojno moći gledati u lice svoga Voljenog. Jer, svako slovo u djelu predstavlja po jedan izraz ljepote Voljenoga. Elifi čempres-stas Ljepote, lamovi i džimovi kosu, mimovi usta, sadovi oči, nunovi i riovi obrve, sinovi zube, ispisani tekst – malje na Licu, tačke – mladeže Ljepote. Shvatiti istinsko značenje i ljepotu djela znači doprijeti do sjedinjenja s Ljubljenim. Ašik koji shvati skrivenu poruku pjesme bit će onaj koji je dostigao svoj Cilj – sjedinjenje s Ljubljenim:

Kad je uzme ašik što simbole razumije,
 Sa Ljepotom on je samo uspoređuje.
 Moj je Dilber ova knjiga govornjiva.
 Zrcaljenje samo, plod žića mi živa.
 Ko razumi u njoj zapretene tajne,
 Blagoslovljen vidom, gleda Lice Drage.
 Istina je, elif stas je, u uspravnom stavu.
 Lamovi su u njem solufi na čelu,
 Elifi ko viti, pravi stas Najdraže,
 A tačke su nalik na s lica mladeže.
 Svaki džim nalik je na kovrdže Drage,
 Svaki mim ko usne u Voljene blage.
 Harf je sad baš isti k'o oko Ljubljene.
 Nunovi i ri su Ljepote obrve,
 Sinovi su u njoj niske biser-zuba.
 Nesumnjivo mim su Najmilije usta,
 Kaligrafski reci što su jako perom nanizani.
 Nalikuju mladom licu, netom malje što izmami.
 Čini se da tačke liče na mladeže, na benove,
 Sjedinjenje s Milim čeka ko pronikne u značenje.
 (Şeyh San'ân, 1698–1707)

3. Neuki i zanatlije. Kao i sve druge umjetnosti, i književnost se naslanja na čovjeka, zajednička ljudska iskustva, skup vrijedosti i interferencije među ljudima. Zajedničke reference čine mogućim pisanje književnih djela, dijeljenje i dobijanje povratne reakcije od čitaoca, i prihvaćanje ovoga čina estetskim užitkom. Ukoliko se ne preklapaju mentalni i intelektualni svjetovi pjesnika / pisca i čitaoca, i ukoliko pjesnikove ili piščeve referencije ne izazivaju reakciju kod čitaoca, jasno je da su izvori na kojima su se gradili pisac i čitalac različiti, kao što je različita i njihova estetska recepcija (Aydemir, 2011: 138). Kako smo već ranije spomenuli, Zijaija Mostarac kaže kako će spoznavatelji Istine i ljudi koji su postigli duhovnu puninu uporediti njegovo djelo s ružičnjakom Ibrahimovim kada ga budu pročitali, dok će neuki oštre opaske u djelu shvatiti kao Nemrudovu lomaču. Pjesnik referencama na hazreti Ibrahima i Nemruda i ružičnjak i lomaču skreće pažnju na važnost obrazovne i kulturne razine čitaoca prilikom estetske recepcije djela⁸:

Görse bir muhrik edâyı câhil
Nâr-ı Nemrûd sanur ve'l-hâsıl.
(Şeyh San'ân, 1679)

Pjesnik tumači kako ljudi različitih zanimanja i zanata u skladu s vlastitim horizontima vide književno djelo i navodi da oni, budući nisu stekli obrazovanje i usvojili temelje iz književnosti, štaviše da su nepismeni, djelo posmatraju površno iz svoje perspektive i u skladu s vlastitim potrebama i interesima. Evo koja su to zanimanja i kakva je recepcija čitaoca takvih zanimanja:

⁸ Lamiî, pjesnik iz XVI st., dokaz ispravnosti pjesničkog izbora da pjeva u metaforama, naslanja na hadis Poslanika, a. s.: "Kellimu'n-nâse alâ kadri ukûlihîm" (S ljudima razgovarajte u skladu s njihovim mogućnostima razumijevanja). I u Kur'anu su prisutne četiri razine značenja: *ibare* (izrijek, jasna poruka izrečena u jednoj ili više rečenica), *işâret* (znak), *letâyîf* (iskaz u transponiranom značenju) i *hakîkat* (Apsolutna Istina). *İbare* je značenje upućeno širokim masama, *işâret* prosvijetljenima, *letâyîf* bogougodnicima (evlijama), a *hakâyîk* poslanicima (Okuyucu, 2004:68). I Zijaijin savremenik Latifi, autor pjesničke tezkire, veli: "Ustvari, kada se u zastorima i pokrovima ogoljene stvarnosti u metaforičkoj poeziji pojave izrazi i simboli poput def, naj, Draga i vino, njih ne treba iščitavati u njihovom primarnom značenju. U tesavvufskom i jeziku istinskih znalaca svaka riječ ima posebno značenje, svako ime vezano je za imenovanog, svaka riječ ima svoje tumačenje, a svako tumačenje svoju simboliku." (Okuyucu, 2004: 68).

Kovač tačke na slovima u djelu poredi s iskrama vatre na kojoj on kuje željezo:

Kad bi kovač ovo djelo pogledao,
Sve bi ove tačke iskrama smatrao.
(Şeyh San'ân, 1680)

Samardžija bi mislio da je svaki elif igla čuvalduza kojom on šiva samar:

Samardžija, kad bi gled'o retke ove,
Za elife mislio bi – čuvalduze za samare.
(Şeyh San'ân, 1681)

Pastira bi elifi podsjećali na njegov pastirski štap:

Kad bi pastir, kojim čudom, ovo djelo pogledao,
Štap pastirski svaki elif za njega bi samo bio.
(Şeyh San'ân, 1683)

Zemljoradnik bi u harfu džim vidio srp, grafiju djela poredio bi sa zemljom, a bejt s dvama misraima (stih s dvama polustihovima) s ralom kojim ore zemlju:

Zemljoradnik opet da ga pogleda,
Srpove bi sve vidio gdje god ima džimova.
Bejt bi njemu bio ralo, a tekst pisan njiva,
Bože dragi, ja nevolje, nevolja su svima.
(Şeyh San'ân, 1684–1685)

Bojadžija bi, pak, djelo vidio kao predmet u crnoj i plavoj boji:

Da ove stihove gleda bojadžija,
Rekao bi: tu je crna a i nebo-plava.
(Şeyh San'ân, 1687)

Štavilac kože (tabak) ne bi ni pogledao šta piše u djelu, već bi ga zanimala samo korica. Ne osvrćući se na vlastitu glupost i neukost, on bi o djelu donosio sud na osnovu korice:

Kad bi ovu knjigu tabak ugledao,
Korice bi gled'o, a na tekst se ne bi osvrtao.
(Şeyh San'ân, 1688)

Slušaj šta bi neuk grubijan rekao,
On bi kožu gled'o, i po njoj sudio.
(Şeyh San'ân, 1689)

Trgovac, kako ne zna šta znači i koliko vrijedi književno djelo, proračunao bi koliko bi potrošio, i žalio za novcem datim za ovu knjigu:

A trgovac da je gleda, u to sumnje nema,
Račun'o bi kol'ko košta, žalio bi para.
(Şeyh San'ân, 1690)

Kada bi *obučar* vidio kožni uvez, rekao bi da bi od te kože bile dobre cipele:

Kad obuçar korice bi ove knjige pogledao,
Rekao bi jazuk kože, kundure bih napravio.
(Şeyh San'ân, 1691)

Stolar bi od svakog slova u stihovima zamišljao kao podne daske, sve sinove zbog zubaca testerama, a lamelif – zbog dva kraka – kao šestar:

Kad bi stolar slova bejtova vidio,
Nitkov bi da su podne daske mislio.
Nehljeb bi sinove testerom smatrao,
Za lamelif bi, vidjevš', eno šestara – rekao.
(Şeyh San'ân, 1692–1693)

Zijaija kritizira perspektivu koju prema poeziji imaju pripadnici različitih struka u narodu, i premda su to neuki ljudi koji ne razlikuju

bijelo od crnoga, plaši se da bi mogli intervenirati u njegovu djelu i iznositi o njemu negativne komentare:

Ko između crnog i bijelog ne zna razliku,
K'o lopatu protiv ovog pruži jezičinu.
(Şeyh San'ân, 1694)

4. Neznalice. Tip čitaoca koje Zijaija najviše mrzi jesu neznalice. Ova skupinu, pored neukosti, odlukuju grubost, neodgojenost, nepristojnost, predrasude i umišljenost da sve znaju. Ako bi nesretnim slučajem njegovo djelo palo u ruke neznalici, budući da ne zna njegovu vrijednost, mogao bi mu nanijeti i materijalnu štetu:

Ako padne šaka, avaj, neznalici,
Ne znajući vrijednost, taj će naštetiti:
(Şeyh San'ân, 1708)

Može negdje po djelu prosuti mastila i tekst učiniti nečitljivim; po ljetnoj vrućini staviti knjigu pod mokro pazuhu i skvasiti je; izbrisati neke dijelove i napraviti rupe u stranicama, kao da kopa grob ili džehennemsku jamu. Kad neko tankočutan vidi ovakvu knjigu, u prsima ga probada. Neznalica, da bi se pokazao vrijednim u ovim stvarima, nadigne se čitati njegovo djelo. Ali ni to mu ne uspijeva, nit' mu pristaje u rukama, niti uspijeva izgovoriti. Kad bi se smilovao i krenuo ga štogod naučiti, do smrti bi te mrzio jer je njegova neukost izišla na vidjelo i jer je ruglo među svijetom:

Mjestimično on po knjizi mastilo bi proljevao,
Mnoga mjesta kao zemlju crnima učinio.
Na ljetni bi dan je, vele, pod pazuhu stavio,
Pa bi knjigu u tratinu na ledini poplavljenju pretvorio.
Tu i tamo brisotine, a i rupe ostavio,
Kao da bi na tratini rupu il grob iskopao.
Brisao bi, na papirim' mnoštvo rupa ostavio
Ko u bašči džehennemsku da je jamu zarovio.
Kako papir dere, buši, kad bi otmjen ko vidio,
U prsima probadanje, jaki bol bi osjetio.
Da dokaže da je vrijedan, knjige bi se uhvatio,

Al od ruke mu ne ide, jezik mu se već zapleo.
 Kad bi mu se ti smilov'o, naučit' ga štošta htio,
 Do smrti bi te mrzio, pred tobom se oholio.
 Što neukost njegovu si kakva jeste razotkrio,
 Među svijetom njega ruglom i porugom pokazao.
 (Şeyh San'ân, 1709–1718)

Zaključak

Način recepcije umjetničkoga djela može biti različit u ovisnosti od načina života recipijenta, njegova porijekla, obrazovanja, iskustava, interesa, poimanja etike, zanimanja i njegove sposobnosti imaginacije. Hasan Zijaija Mostarac u svom Divanu, a osobito u mesneviji o Šejhu San'ânu izriče vlastito poimanje umjetnosti i estetike. U ovim stavovima koji se mogu tumačiti jednom vrstom poetike moguće je uočiti pjesnikov odnos prema djelu i čitaocu. Po njegovu mišljenju, najbitniji principi u recepciji djela jesu svjetonazor čitaoca, njegovo zanimanje, iskustvo, kultura i književni ukus.

Zijaija Mostarac čitaoce dijeli na četiri osnovne skupine: arifi (spoznavatelji Istine), ašici (u Boga zaljubljeni), neuki i neznalice, i izražava želju da njegovo djelo čitaju najprije *arifi*, a potom *ašici*, jer su *arifi* ispunjeni znanjem i spoznajama. Ašik djelo percipira kroz vlastiti svijet emocija, dok arif to čini kroz vlastitu duhovnu puninu. Kada Zijaija kaže da je čitanje njegova djela korisno i da čovjeka čini sretnim, ističući da je cilj književnoga djela da bude korisno i pruža užitak, on govori i o vlastitom poimanju poezije.

Neuki ljudi koje pjesnik opisuje kao nitkove, nehljeboviće, grubijane, kao i neke esnaflije, ne znaju vrijednost njegova djela, jer nisu kulturno uzdignuti, nisu pismeni ili tumače djelo iz perspektive koju im usko otvara njihova struka. Na kraju, pjesnik govori o nezalicama i distancira se od ovih grubih, priprostih i glupih ljudi, budući da su oni opasniji od neukih. Zijaija je u odnosu na neznalice ipak skloniji neukima za koje, između ostalog, veli: "Ne zna šta bi on s umjetnosti, možda zato što ne zna pisati."⁹ Po njegovu mišljenju, neuki ne razumije

⁹ Šta bi taj nitkov s umjetnosti,
 Kad mu pogled oštrom čuvalduzu stremi.
 (Şeyh San'ân, 1682)

djelo i samim tim ga kritizira. S druge strane, neznalica ga može oštetiti, pokvariti, zamrljati, izgrebati, a ne umije ga kako treba ni čitati.

Kako je jasno, bošnjački pjesnik Zijaija, koji je živio u 16. st., i nije se mnogo pomjerao iz svoga zavičaja, premda nije imao ozbiljne podrške niti bivao priznat za života, i premda je bio daleko od državne i kulturne prijestolnice, uspio je poput vrsnog modernog književnog kritičara iznijeti vlastiti sud o književnome djelu i čitaocu. A ovo nam, pak, pruža mogućnost da steknemo predstavu o Bosni, koja je, premda na periferiji Osmanske države, u to vrijeme bila kulturnim središtem, kao i o književnom iskustvu jednoga bošnjačkoga pjesnika koji je pisao na turskom jeziku.

Neobjavljeni naučni rad, izvornik na turskom jeziku. Prijevod: Amina Šiljak-Jesenković

Izvori i literatura

- AKÜN, Ö. Faruk (1994), “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9.
- AYDEMİR, Yaşar (2011), “Sanattan Zihniyete: Kâfirin Diktiği Bina Muhkem Olur”, *Gazi Türkiyat*, S. 8.
- BAYRAM, Yavuz (2005), “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiire ve Okura Dair Görüşleri” *Milli Eğitim*, S. 168.
- BİNGÖL, Ulaş (2014), “Estetik Süreç Çözümlemesi Yahut Tevfik Fikret’in Heykel-i Giryân Şiiri”, *Teke*, S. 313.
- COŞKUN, Menderes (2011), “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilig*, S. 56.
- DOĞAN, M. Nur (1996), “Fuzûlî’nin Poetikası”, *İlmi Araştırmalar*, S. 2, İstanbul
- GÜRGENDERLİ, Müberra (2002), *Hasan Ziyâî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____ (2007), *Mostarlı Ziyâî Şeyh-i San’ân Mesnevisi*, İstanbul: Kitabevi
- KAPLAN, Mahmut (2014), “Osmanlı Medeniyetinin Şiiri”, *Tefekkür*, S. 62.
- KILIÇ, Filiz (1998), *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ
- KURNAZ, Cemal, Mustafa TATÇI (2001), *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: MEB Yay.
- OKUYUCU, Cihan (2004), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: LM Yayınları
- TOLASA, Harun (1979), “Klasik Edebiyatımızda Divan Dibaceleri”, *Journal Of Turkish Studies*, Harvard Ü, S. 3.
- _____ (1982), “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve

Valjda je jasno da ne zna lijepo pisati,
Jer veli: ovo nije srp za žnjeti, niti ralo za orati.
(Şeyh San’ân, 1686)

- Değerlendirmeleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Ü. Yay, İzmir
- TÜRKYILMAZ, Mustafa, Remzi CAN, Abdülkerim KARADENİZ (2010), “Alımlama Estetiği ve Okur Merkezli Yaklaşımın Eski Edebiyat Eğitimi Uygulanması”, *Selçuk Ü. Eğitim Fak. Dergisi*, S. 29.
 - ÜZGÖR, Tahir (1990), *Türkçe Divan Dübaceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Müberra Gürgendereli

Acquirement of a Literary Work in Relation to Profession and Cultural Level of a Reader (through Work of Hasan Zijai Mostarac)

Summary

Hasan Zijai Mostarac (died 1584), is the first Bosniac to appear as the author of a complete diwan, is one of the most important classical poets of Bosnia, the Ottoman lobby of Europe. Zijai, as any other Rumelian poet, writes his poetry in a simple, honest and understandable language, and in his works, he gives space to new expressions and original utterances. In his extensive and sorted diwan and mesnevi *Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk*, in which he speaks tells an important story on Shaikh San’an, Zijai stresses that his works are valuable, that he speaks to people of acquired taste, and that not everybody can understand his works, and that through his poetry he expresses his own perception of art and esthetics.

According to Zijai, a literary work should be valorized according to the cultural level of the reader, his art viewpoints and profession. An educated person, a person who acquired knowledge and gained cognition, will understand and interpret Zijai’s poetry differently from an uneducated, intellectually incomplete person. A literary work described as a rose garden by people who acquired intellectual and spiritual fullness will be understood by uneducated people as the fire of Nemrud. Poetry that *arifs* (they who experience The Truth) see as an ocean might be experienced completely different by a blacksmith, shepherd or farmer. This idea contemplated by Zijai in so many ways creates an image of esthetic understanding of diwan poetry and of the way the reader values the work. In this work, through esthetic reception phenomenon, we will valorize the literary work, and through an insight into poems of a Rumelian poet Zijai Mostarac, we will interpret various understandings of literary work in both quality, culturally built readers as well as readers on a lower cultural level.

Key words: Zijai, Mostarac, Bosniak, Shaikh San’an, literary work reception, esthetics